

FUZULİ'NİN LEYLA VE MECNUN MESNEVİSİ'NDE GÜNDELİK HAYAT

Recai KIZILTUNÇ*

ÖZET

Leyla ve Mecnun mesnevisi, her ne kadar Fuzuli'nin tasavvufi dünya görüşünü platonik aşkla yansıtısa da eserde, sosyal münasebetler ve beşeri hayat, bütün canlılığıyla kendini göstermektedir. Şairin sanat gücü, eserdeki kuru, didaktik öğretiyi, beşeri bir aşktan yola çıkarak coşkun, ilahi bir aşka dönüştürmüştür.

GİRİŞ

Mesneviler, konusunu halk hikaye ve masallarından alan uzun, divan edebiyatı ürünleridir. Masal anlatımındaki bu tür eserlerde, anlatış ve tasvirler, zaman zaman akıl ve mantık sınırını geçer. Konu olarak, genelde aşk işlenir. Bu aşk ve imajlar, bazen tasavvufi veya alegorik(sembolik) nitelikler gösterebilir.

İslam edebiyatlarında, mesnevi konusu olarak en fazla işlenen aşk hikayelerinden biri olan Leyla ve Mecnun, Arap kaynaklı bir aşk hikayesidir. Hikayede geçen şahıs ve olayların, gerçekte bir ilgisinin olup olmadığı kesin bilinmemekle birlikte Mecnun, şair Kays b. Mülevvaha'l-Amiri'nin lakabı olduğu ve bu hikaye de onun şiirlerinin yorumundan doğduğu rivayet edilmektedir. Aynı zamanda adı geçen şairin, Emevi ailesinden olup, amcasının kızını seven bir genç olduğu nakledilmektedir. Yine aynı kaynaklar, Leyla'nın gerçek adının, Leyla binti Mehdi b. Sa'idi'l-Amiri olduğunu söylemektedirler.¹

Hikaye, ortaya çıktığı günden beri, bütün İslam coğrafyasında çok sevilmiş ve bir çok sanatçı tarafından, eserlerine konu edilmiştir. Ancak 13.yy'a gelinceye kadar parçalar halinde, çeşitli eserlerde, yer aldıktan sonra Genceli Nizami'de, bir bütün olarak, gerçek kimliğine kavuşur. Dolayısıyla ilk Leyla ve Mecnun mesnevisi, bu şaire aittir. Nizami'den sonra İran ve Türk edebiyatlarında bir çok şair tarafından defalarca kaleme alınan bu tasavvufi ve alegorik aşk hikayesi, İslam edebiyatlarının her döneminde değişmez mesnevi konusu olmuştur.²

Eser, sadece aruzla yazılan şiirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda, halk masalları arasında da değişmez yerini almıştır.

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Türk edebiyatında da bir çok şair tarafından konu edilen Leyla ve Mecnun hikayesini, Anadolu sahasında, ilk defa Edirneli Şahidî ele almıştır.³ Ancak hemen hepsi, Nizami'nin eserini tercüme niteliğinden öteye gitmez. Öte yandan Ali Şir Nevai ve Fuzuli, hikayeye, kendi üsluplarını ve sanat güçlerini yansıtarak yeni bir ruh kazandırmışlardır. Nevai'nin saf, temiz ve lirik bir eda ile bedbaht bir aşkı anlatmasına karşın Fuzuli'de, yoğun bir tasavvufi

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ İskender Pala: Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara. (tarihsiz) s. 314.

² İskender Pala, age, s. 315.

³ Ahmet Atilla Şentürk: XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler, Kitabevi, İstanbul, Ekim 2002, s. 99.

anlayışla, sonuçta vahdet-i vücuda giden doyumsuz bir aşkı, coşkulu bir şekilde yansıtmaya vardır.⁴

Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun mesnevisi, her ne kadar vahdet-i vücudla platonik aşk anlayışını yansıtacak şekilde kaleme alınmışsa da, bütün yanlarıyla, beşeri hayat ve insani ilişkiler, satır ve beyitler arasında en canlı şekilde durmaktadır. Zaten mesnevilerin en büyük özelliği de, hikaye olarak, gündelik hayatı kapsamasıdır. Dolayısıyla bir aşk efsanesi olan Leyla ve Mecnun'da, sosyal hayatın her motifini bulmak mümkündür. Eserdeki aşk, duygusal anlamı dışında, toplum normlarına bir baş kaldırışın sembolüdür. Aşık tipi, esas olarak bireysel hayatla ilgili olmasına rağmen, dini görüşün tesiriyle kişi, aşk olgusuyla toplumdaki ayrı bir varlık ve şahsiyeti olduğu hissine varır. Böylece aşk ile özgürlük arasındaki derin münasebeti de keşfetmiş olur.⁵

Eserde, bir insanın doğumundan okul dönemine; oradan da evlenme ve ölümüne kadar geçen her evresi, oldukça realist çizgilerle anlatılmıştır. Üslup ve anlatımdaki sanatlı söyleyiş ile tasavvufi anlayışı bir kenara bırakırsak, hikaye anlatımındaki realist yaklaşımın, birer mantık ürünü olduğu görülür.

Çalışmamız, *Dünyaya Bakış* ve *Toplumsal Faaliyetler* olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır. *Dünyaya Bakış*'ta, ağırlıklı olarak büyüme ve gelişme, sosyal ilişkiler, evlenme, kız-erkek ayrımı, namus ve aşka bakış, gibi kişinin bireysel etkinlikleri ele alınmıştır. *Toplumsal Faaliyetler*'de savaşlar, meslekler, haberleşme araçları gibi konular işlenmiştir.

Çalışmamızda, temel kaynak olarak, Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'ın, 1996 yılında yayımladığı *Fuzûlî-Leyla ve Mecnûn* adlı eseri kullanılmıştır. Dolayısıyla incelemede kullandığımız beyitlerin sonlarındaki numaralar, adı geçen eserdeki beyit numaralarıdır.

A- Dünyaya Bakış

1- Doğum

Tabiatta bulunan her canlının doğumu, hareket kazanması daima neşe kaynağı olmuştur. İnsanoğlu da içinde var olan neslin devamı güdüsünden hareketle bu doğumu her zaman sevinçle karşılamış ve bir takım şenliklerle bu sevinci ortaya koymuştur. İlk insandan günümüze kadar gelen süreç içerisinde değişik zamanlarda, değişik toplumlarda bu etkinlikler, farklı şekillerde de olsa, sonuçta hepsi aynı memnuniyeti ifade eder. Özellikle ilkel ve tarıma dayalı; gücün, kişi sayısıyla ölçüldüğü dönemlerde, doğum hadisesi ayrı bir önem arz etmektedir.

Leyla ve Mecnun mesnevisinde de zaman, feodal ve toprağa dayalı bir dönemdir. Kays'ın babası, çocuk sahibi olmak için bir çok güzelle izdivaç etmekle yetinmeyip, bu uğurda türbelere gider, adaklar adar, fakirleri doyurup giydirir. nihayetinde duaları kabul olur ve nur topu gibi bir erkek evlada kavuşur;

⁴ İskender Pala, age, s. 315.

⁵ Mehmet Kaplan: *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-3 Tip Tahlilleri*, Dergah Yay., İstanbul, Eylül 1991, s. 144.

Çün vade erişti doğdı bir ay
Hurşit ruhiyle alem aray(504)

Çocuğun dünyaya gelmesi, ailede büyük bir sevinçle karşılanır. Doğal olarak anne ve baba, bu doğuma çok sevinirler. Çünkü duaları kabul olmuş ve yokluktan kusursuz bir evlat sahibi olmuşlardır. Sevinç ve coşkularını, etrafındaki insanlara kıymetli hediyeler dağıtarak Allah'a olan şükranlarını ifade ederler;

Şad oldılar andan ata ane
Şükrane verildi çoh fizane(505)

Elkıssa ademden oldı peyda
Bir tıfl-ı müzekker ü müzekka(506)

a- Neslin Devamı:

İnsanoğlu, daima baki kalma arzusundadır; ölümü ve yok oluşu, kendine asla yakın etmemiş ve birtakım çareler aramıştır; bu doğrultuda, kendinden sonra da güç ve iktidarı elinden bırakmamak için değişik mücadelelere girişmiştir. Bunun da en güzel yolunu, iyi bir nesil yetiştirmekte bulmuştur.

İnsanlığın bekası, iyi yetişmiş nesillerle mümkündür. Çocuğun eğitimi için sarf edilen gayretler, hep iyi bir nesil yetiştirme ve adını, kendinden sonra da yaşatma adınadır. İyi yetiştirilmiş çocuk, dünyanın diğer nimetlerinden farklı olarak, “can cevherine bedeldir.” Böyle bir evlat bırakan kimse, kendi adını ebedileştirir. Dünyanın en mesut insanı, kabiliyetli bir evlat bırakanıdır. Bu insan, kendinden sonra halef sıkıntısı çekmez, gözü arkada kalmaz. Dolayısıyla da yeryüzündeki emeline kavuşmuş olur;

Nesl ile olur beka-yı insan
Nazm-ı beşer ü nizam-ı devran(489)

Can cevherine bedeldür evlat
Evlat koyan koyar hemin ad(490)

Hoş ol ki halefden ola hoş-dil
Dünyada bir oğlı ola kabil(491)

Evlat, dünya pazarında, bütün malını satışa çıkarmış insanın, en kıymetli hazinesi; o tezgahın süsü, makam ve şerefının sermayesidir;

Pirayesi ola destgaha
Sermayesi ola izz ü caha(492)

Benî Amir kabilesinden olan Kays'ın babası, kabilenin en erdernalı insanı ve iyi huylu bir reisi olarak, devamlı erkek bir çocuk sahibi olmayı ister. Bu yolla

neslinin devamını temine çalışır. Bu uğurda bir çok ay yüzlü güzeller alır ve taze zeminlere tohum salar;

Elkıssa ol afdal-i kabail
Ol pir-i hamidetu'l-hasail(495)

Ferzende olup hemişe talip
Tahsil-i baka-yı nesle ragıb(496)

Çoh mah-lika sanemler aldı
Çoh turfe zemine tohm saldı(497)

b- Erkek Çocuğun Önemi

Bu başlık altında konuyla ilgili ele alacağımız beyitlerde, erkek çocuğun öneminin yanı sıra, sonuçta, kız-erkek ayrımı diyebileceğimiz “Cahiliye” dönemi anlayışı da çıkmaktadır. Her ne kadar İslam önceki gibi katı olmasa da o dönemin anlayışı içerisinde, erkeğin tartışılmaz üstünlüğü vardır.

Bilindiği üzere İslam'dan önce Arap kabileleri içerisinde, kız çocuğu dünyaya getirmek, bir utanç vesilesidir. Hatta doğan kız çocuğunu, diri diri toprağa gömmek bile daha onurlucadır. Toplular, her ne kadar din değiştirseler de, eski adetlerden kopmaları, bir anda mümkün olmamıştır. Hatta toplum belleğinde, bir kısım adet ve görenekler, silinip gitmek yerine adeta, o dinin bir parçasıymış gibi kabul edilir.

Erkeğin güç sembolü olması, sadece Araplara veya Müslüman toplumlara has bir durum değildir; aynı zamanda bütün feodal yapılarda, bu özellik mevcuttur. Kısaca insan doğasında var olan iktidar güdüsü zaman, mekan ve şahıslar değişse de hiçbir zaman kaybolmamıştır. Dolayısıyla erkek, daima güç ve iktidar sembolüdür. Yine bunun devamı da doğan erkek nüfus ile mümkündür.

Erkek çocuğun, getirdiği çok önemli güzellikler olsa da önceden aranan bir takım iyi vasıflarının olması gerekir; aksi halde ahlaksız, serkeş, çirkin davranışlı olursa, o anne-babaya çok yazık olur. Böyle bir evladı olan, sürekli ayıplama oklarına hedef olarak ondan bıkip usanırlar;

Ah er ola bir sefîh ü ser-keş
Etvârı kerîh ü hulki nâhaş (493)

Teşnî' ohına olup nişâne
Bîzâr ola andan ata ane (494)

Kays'ın babası, aynı zamanda bir kabile reisidir. Her cinsten malı mülkü çoktur. Fakat bir varisi yoktur. Bir gün mutlaka ölüp gidecektir. Dolayısıyla kendinden sonra iktidarının devamı için bir halef lazımdır. Kız evlatla bu servet ve kudreti muhafaza etmenin imkanı yoktur; mutlaka bir “oğul”a ihtiyaç vardır. Oğulsuz insan, daha dünyada iken, telef olmuş demektir. İnsanı ölümsüz kılan “halef”tir;

Emvâli cemi-i cinsden çok
Amma bu cihânda varisi yok (486)

Ger kılsa anı telef havâdis
Yoh bir halefi ki ola vâris (487)

Ferzendesüz ademi telefdür
Bâki eden ademi helefdür (488)

Erkek evlat, bir itibar kaynağıdır; kabiliyetli erdemli bir çocuk, o ailenin en değerli hazinesidir. Diğer türlü, bir insanda, dünyanın bütün serveti olsa fakat halefi olmazsa bu servet, hiçbir şey ifade etmez;

Hoş ol ki halefden ola hoş-dil
Dünyada bir oğli ola kâbil (491)

Pirâyesi ola dest-gâha
Sermâyesi ola izz ü câha (492)

c- Doğan Çocuğa İsim Verme:

Çocuk dünyaya geldikten sonra kabile büyükleri bir araya gelerek ona, Kays ismini verirler;

Akvam u kabaili olup şad
Ol nev-rese Kays koydular ad(528)

d- Dadı:

Eğitim, doğumla başlayan uzun bir süreçtir. Eski toplumların hemen hepsinde, gücü yeten bütün aileler, çocuklarının eğitimi ve bakımı için mürebbiyeler, dadılar tutarak çocuğun iyi yetişmesini sağlardı. Hatta erkek çocukların savaş eğitimleri için bile silah ustaları tutulur, onların birer cengaver gibi yetişmeleri sağlanırdı.

Çocuğun, ebeveynden sonraki ilk eğitimci, dadıdır. Dadı, sadece çocuğun günlük ihtiyaçlarını karşılayan bakıcı değil; o, aynı zamanda, iyi bir eğitmandir. Doğal olarak çocuğun, bedensel ve ruhsal gelişmesinde, anne ve babadan sonra en önemli kişidir. Çünkü dadı, çocuğun doğumundan itibaren -hatta henüz üzeri kanlıyken- eline alır ve buluş çağına kadar bizzat ilgilenir. Kimi zaman onu gözyaşlarıyla yıkar, kimi zaman da süt yerine, ciğerinden kan verir;

Daye anı pak kıldı kandan
Kaldurdu bu hakdandan(526)

Guslin verüp ab-ı çeşmi terden
Süt yerine verdi kan ciğerden(527)

Kısaca dadı, bir anne şefkatiyle, çocuğun en güzel şekilde yetişmesi için canla başla çalışır;

Can ile kılurdu daye i'zaz
Esbab-ı kemal-i terbiye saz(529)

Çocuk, dadının elinde bir şaheser, bir sanat harikası olur; onunla belirli bir hüviyet kazanır. Böylece bir “mah-ı nev” veya bir “bedr-i kamil” olur;

Çün terbiyeti edip odaye
Verdi eser-i tamam ol aya(546)

Gün günden edüp kemal-i hasıl
Ol mah-ı nev oldı bedr-i kamil(547)

e- Sünnet Olma:

Sünnet, genellikle Müslümanlık ve Yahudilik'te, sadece erkek çocukları kapsayan, gelenekten öte dini bir vecibedir. Her erkek çocuğun, gelişme ve ergenliğe geçme sürecinde, çok önemli bir dönüm noktasıdır. Erkek doğan her çocuk, mutlaka bu süreçten geçmek zorundadır.

İslamiyet'le birlikte Türkler, İslam'ın her vecibesini olduğu gibi bunu da o kadar benimsemiş ve önemsemişlerdir ki bu olayı, erkekliğin ilk adımı olarak kabul etmişlerdir. Hatta sünnet olmayana kız bile verilmez.

Sünnet, sıradan basit bir olay değildir; en az doğum kadar kutlu ve önemli bir hadisedir. Saraydan avama kadar toplumun her tabakası, sünneti kendi imkanları dahilinde en güzel şekilde düğünlerle, şenliklerle kutlar; memleketin ileri gelenleri davet edilir, yemekler tertiplenir, fakirler doyurulup giydirilir. Zaten saray çevresindeki kutlamalar çok daha abartılı ve gösterişlidir. Haftalarca süren bu düğünler boyunca her gün, alemler tertiplenir, ziyafetler verilir.

Kays, on yaşına geldiğinde adetler gereği, sünnete hazırlanır. Bu sebeple memleket ahalisinden önde gelen şeref ve itibar sahipleri, davet edilir, çeşitli eğlenceler düzenlenir. Kays'ın babası, hesabı yapılamayacak kadar altınlar ve gümüşler harcar. Bu iş o kadar abartılır ki, bir süre sonra oradakileri, fakirlik korkusu alır. Halk, iyi niyetli Kays'ın babasının, sefalete düşeceğinden endişe etmeye başlar. Çünkü öyle sofralar donatılmış öyle meclisler düzenlenmiştir ki, bu debdebe ve ihtişam, Cemşid'den başkasına nasip olmamıştır. Hasılı Kays, böyle bir hengameyle erkekliğe ilk adımını atar ve artık okul çağına girer;

Çün sürat ile dönüp zemane
On yaşına yetdi ol yegane (550)

Babasına muktezâ-yı adet
Farz oldı ki anı ede sünnet (551)

Cem etdi ahâli-yi diyârı
Her sâhib-i izz u itibârı (552)

Bezl eyledi ol kadar zer ü sim
Kim yetdi kıyasa fakırdan bim(553)

Halk anda görende kesret-i mâl
Bim oldu ki münâkıs ola hâl (554)

Ol saf zamîr ü pâk-meşreb
Bir bezmge eyledi müretteb (555)

Kim görmedi anı çeşm-i sagâr
Cemşidden özgeye müesser(556)

f- Okula Başlama :

Kays, sünnet olduktan sonra sıra okula gelmiştir. Bunun için gerekli hazırlıklar yapılır; ders araç ve gereçleri giderildikten sonra okula gönderilir;

İtmâma yetüp tarîk-i sünnet
Talîm-i ulûma yetdi nevbet (557)

Esbâb ana eyleyüp müretteb
Verdiler anunla zib-i mekteb (558)

Mektepte, kız erkek karışık halde; bir sıra kız, bir sıra da erkek düzeninde otururlar;

Mektebde anunla oldu hemdem
Bir niçe melek-misal kız hem (559)

Bir saf kız oturdu bir saf oğlan
Cem oldu behište hur u gılman (560)

Kays, okula başlamasıyla birlikte, ilk defa, ailesinin dışında yeni insanlar görme imkanına kavuşur. Kays için bu, sosyal hayata atılan ilk adımdır.

2- Namus ve Aşk Anlayışı

Aşk, tarih boyunca, kimi zaman dinsel kimi zaman töresel nedenlerden dolayı yasakla birlikte anılmıştır. Sevmek sevilme, her ne kadar insanın doğasında olsa da, bazen dinsel bazen töresel nedenler, bu ilahi duyguyu birtakım kurallarla belirli çerçevelere oturtmuşlardır.

Eski Türkler'de kadının sosyal yeri çok önemlidir. Hem göçebelikte hem yerleşikte; erkeğin yanında, onunla aynı kaderi paylaşan can yoldaşdır. Ancak İslam medeniyetine girdikten sonra benimsedikleri, erkeğin hakim olduğu aile hayatı, fetihler sonucu farklı milletlerle temas, kadını doğal ve müşterek hayattan ayırarak, evde ve kafes arasında mahsur bırakmıştır. Özellikle Bizans saltanatına konduktan sonra kadın büsbütün sosyal hayattan tecrit edilmiştir. Gündelik yaşamda ikinci sınıf muamele gören kadının edebi mahsullere yansımış bazı özellikler şöyledir:

Mel'üne(dişi şeytan), kaşık düşmanı, baykuş, akrep; saçı uzun aklı kısa, ahmak, yalancı, hilekar, vefasız, yüzsüz, acımasız vs.⁶

Kadının ikinci sınıf muamele gördüğü bir toplumda aşık olması, en ayıp ve utanç verici bir hadisedir. Leyla'nın aşka giriftar olduğu, dilden dile dolaşarak, nihayet annesinin kulağına kadar gelir. Söylendiğine göre Leyla, aşka müptela olmuştur. Bunun üzerine anne, hemen onu dizinin dibine alıp, tatlı sert bir üslupla nasihate başlar;

Derler seni aşka mübtelâ sen
Bîgâneler ile âşinâ sen (662)

Sen handân u aşk zevki handân
Sen handân u düst şevk-i handân (663)

Buna karşılık erkeğin aşık olması o kadar da vahim değildir.Hatta erkekliğin şanındandır. Fakat aşk kızın layığı değildir;

Oğlan aceb olmaz olsa aşık
Aşıklık işi kıza ne lâyık (664)

Böyle bir durumda kız, sadece kendini ayıplamakla kalmaz aynı zamanda, ailesinin de itibarını beş paralık etmiş olur; onları utandırır ve dik başlarını yere düşürür. Daha da kötüsü, ailenin namus ve şerefi tehlikeye girer, lekelenir;

Ey iki gözüm yaman olur ar
Nâmusumuzu itürme zinhâr (665)

Biz alem içinde nik-nâmuz
Ma'rûf-i tamâm-ı has u amuz(666)

Nenek ile dahi edelim laf
Biz demeyelüm sen eyle insâf (667)

Bu cürmü işleyen bir kız çocuğu, gerekirse babası tarafından da cezalandırılır. Herkes bu konuda çok acımasızdır; kimse gözünün yaşına bakmaz;

Neylersen eğer atan eşitse
Kahr ile sana siyaset etse (669)

Ergenlik çağına gelmiş bir kıza yakışan hareket, babasının evini ve anasının dizini mekan tutup, kismetini beklemesidir. Ergenlik çağına gelmiş bir kız, ne kadar kendini dış dünyadan soyutlar ne kadar dışarıda görünmezse, o kadar merak edilip

⁶ Agah Sırrı Levend: Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 581-83.

ilgi gösterilir. Böyle ağır başlı birini herkes merak edip görmek isteyecektir; bu da o kızın itibarının artması demektir;

Büt kimi bir evde eyle menzil
Olma dahi her yanaya mail (673)

Anka kimi uzlet eyle pişe
Eyle revîş eyle kim hemîşe(674)

Gerçi adun ola dilde mezkûr
Görmek seni olsa gayr-ı makdûr (675)

Hoş ol ki kızı hemîşe gizler
Hod gözlü gerek hemîşe kızlar (676)

a- Gizli Aşk :

İnsan tabiatında olan; fakat ayıplanıp yasaklanan aşk, bir kayanın içindeki tohum gibidir; zamanı geldiğinde, kendine uygun bir ortam bulunduğu, o kayayı yarıp çıkacaktır. Şartlar gereği, aşık olamayan Leyla ile Kays arasındaki aşk da bir müddet gizli devam eder. Bu süre zarfında aşıklar, türlü bahanelerle bir araya gelir veya kaş göz işaretleriyle birbirlerine duygularını ifade ederler;

Kalmadı zebâna tâb-ı güftâr
Kim eyleyeler muhabbet izhâr (611)

Keyfiyet-i hâl kılmağa fâş
Gelmişdi tekellüme göz ü kâş (612)

Eylerdi gözüyle bu hitâbı
Kaşıyla verirdi ol cevâbı (613)

b- Aşkın Dile Düşmesi :

Yeryüzünde hiçbir sır yoktur ki sonsuza kadar gizli kalsın. Leyla ile Kays'ın da aşkları bir zaman sonra ifşa olur ve dillere düşer. Artık herkes Kays'ın, Leyla'ya aşık olduğunu, hatta onun esiri olduğunu konuşmaya başlar. Doğal olarak da bu dedikodular, Leyla'nın ailesinin kulağına kadar gelir;

Dilden dile düşdi bu fesâne
Fâş oldu bu mâcerâ cihâna (643)

Kim Kays oluben esîr-i Leyli
Leyli dahi salmış ana meyli (644)

Tedric-i müsâvî ile nâgâh
Leylinin anası oldu âgâh (645)

c- Aşk Yüzünden Yurdu Terk etme :

Leyla'nın aşkıyla Mecnun olan Kays'ı, arkadaşları, kendine gelmesi için, kırlara götürüp, eğlendirmek isterler. Burada Mecnun(Kays) , gezip dolaşırken daha önceden gelmiş olan Leyla'yı görür ve kendinden geçer. Bir süre baygın yattıktan sonra uyanır; fakat uyandığında Leyla yoktur;

Gördü ki nigârdan nişân yoh
Bir cism-i füsürde var can yoh (857)

Dîvâne kalup peri gedüpdür
Salup anı dil beri gedüpdür (858)

Bunun üzerine Mecnun, üstünü başını yırtıp feryat eder ve arkadaşlarından özür dileyerek, artık eve geri dönmeyeceğini, bu aşkın girdabından asla bir daha kurtulamayacağını söyleyip çöle doğru yol alır;

Çâk eyledi câme kıldı nâle
Hâli bedel oldı özge hâle (859)

Terk etti libâs-ı lâle gûni
Raht oldı tenine eşk-i hûni (860)

Ol şîve-i aşk içinde mâhir
Kıldukda vasiyetini âhir (897)

Kıldı gözedip tarîk-i vahşet
Eshâbdan inkitâ-ı ülfet (898)

Sahrâya düşüp güneş misâli
Tenhâ yürür oldı lâubâli (899)

3- Evlenme Adetleri :

a- Kızların Cilve Etmesi :

Divan şiirinde sevgilinin yeri, baş köşedir. Onun özelliklerini sayarken acımasızlığı başta gelir. Yine aynı sevgili döneke veya yalancıdır, fitneler kopartıp ortalığı birbirine katabilir; bazen şefkatli ve merhametli de olabilir. Onun süslenmesi, tabiata örnek olur. Kolay kolay kendini göstermez. Aşık, onun hayaliyle yaşar. Onunla ancak rüyada görüşülebilir veya mektup yardımıyla temas edilebilir. Ancak nazı hiç eksik olmaz. Çok nazik ve nazenindir; en ufak şeyden incinebilir.⁷

Halk edebiyatı mahsullerinde sevgili, daha doğal daha sıcak ve cana yakındır; aşığa sebepsiz yere, cevr ü cefa etmek, aşığı ağlatmak, başkalarıyla kıskandırmak, fitne çıkarmak gibi takıntıları yoktur. O, bazen suda salınarak yüzen ördek, bahri

⁷ İskender Pala: Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ, Ankara, 1989, s.437-438.

veya kuğu; bazen havada süzülerek uçan suna, turna veya keklik şeklinde karşımıza çıkar.⁸ Onun sesi, bülbülün ötüşü gibi güzel; yüzü de ördeğin yüzü gibi sevimli ve küçüktür. Kızlar, mest gözleriyle büyüler yaparak, işve ve naz satarlar; oğlanlar ise zaten dayanamaz alırlar;

Kız nergis-i mest edüp füsün-sâz
Oğlana satan da işve vü nâz (562)

Oğlan niçe sabr pîşe kılsun
Ver sabrı hem olsa nişe kılsun (563)

b- Kız İsteme :

Mecnun'un, hiçbir şekilde, Leyla'sız iflah olamayacağını anlayan babası, sonunda Leyla'yı babasından istemeye karar verir. Bunun üzerine, eşraftan ileri gelenleri toplayıp, istemeye giderler. Diğer yandan Leyla'nın babası da durumun ciddiyetinden haberdardır. Bu sebeple kabile ileri gelenlerini toplayıp, Mecnun'un babasına karşılama merasimi düzenler. Adetler gereği, kızı vermese de, kapıya kadar gelen misafire, gereken hürmet ve ikramın yapılması gerekir. Leyla'nın babası da hürmette ve hizmette kusur etmez; misafirleri karşılayıp hoş geldin eder ve mükellef sofralarla ağırlar. Yeme içme faslı bittikten sonra, bir vesileyle Mecnun'un babası konuya girer;

Kıldı talebin özine lâzım
Cem etdi eâli vü eâzım (1027)

Çün Leyli atası bildi hâli
Üydürdi ekâbir ü eâli (1029)

Karşılmasına olup revâne
Kıldı anlarla azm-i hâne (1030)

Ehlen sehlen deyüp demâdem
Min kez dedi ola har makdem (1031)

Ortaya birahtı dürlü hanlar
Ta kâm-ı dil âlâ mihmânlar (1033)

Hanlar götürüldüğünde ol pîr
Taktîb ile derdin etdi taktîr (1037)

Mecnun'un babası, uzun ve süslü bir konuşmayla Leyla'yı istedikten sonra bu defa, Leyla'nın babası, sözü ele alır; nezaketi elden bırakmadan, kendisine akraba

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Turgut Karabey: "Karacaoğlan'da Sevgili Mazmunu", Folkloristik, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, 1998, s. 243-249.

olmanın bir şeref olacağını ve bununla onurlandığını belirtir. Ancak ortada bir sorun vardır ki; o da Mecnun'un divane olmasıdır. Bu sebeple kendisini anlamasını ve bu endişesine hak vermesini ister. Ama Mecnun'un ıslah edilmesi ve kara sevda hastalığına derman bulunması şartıyla kızını, seve seve vereceğini söyleyerek de bütün kapıları kapatmaz;

Ol serv-i semenberün atası
Ol genc-i nihânun ejdehâsı (1055)

Lutf ile dedi ki ey hiredmend
Men kimi esîr-i dâm-ı ferzend (1056)

Kurbün bilürem mana şerefdür
Amma halefüm aceb halefdür (1059)

Mecnun deyü tan eder halâyık
Mecnuna menüm kızım ne lâyıık (1060)

Tedbîr ile gönderüp mizâcın
Sevdâsının eyleyesen ilâcın (1065)

c- Çeyiz Dizme :

Kızın evlenme dönemi adetlerinden biri de çeyiz dizmedir; bir kızın dünyaya geldikten sonra emekleme, yürüme, okula başlama gibi dönüm noktalarından biri ve belki de en önemlisi evlenmedir. Dolayısıyla bu önemli kavşağa gelmeden mutlaka yapılması gereken işler olacaktır; yani evlilik öncesi birtakım hazırlıklar gerekmektedir. Anadolu'da bu hazırlık aşaması "çeyiz dizme" olarak adlandırılır. Bu hazırlık, oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır. Aceleyle getirilip geçirilecek bir konu olmadığından, erkenden başlar. Bu sebeple Leyla'nın annesi de kızına, artık kalemi, mektebi bırakıp iğne tutması ve nakış yapması gerektiğini söyleyerek, Leyla'ya bu doğrultuda telkinlerde bulunur;

Etme kalem ile meşkden yâd
Süzen dut ve nakş eyle bünyâd (671)

d- Nikah :

İbni Selam, Leyla'nın babasıyla anlaşır. Artık nikah hazırlıklarına başlanır. Leyla'yı alma arzusunu gerçekleştirmek için memleketin ileri gelenlerini toplar. Daha sonra söz verdiği cins atları, cariyeleri, güzel kokuları, çeşitli ipek giysi ve diğer nikah gereçlerini Leyla'nın evine gönderir;

Cem etdi ekâbirin diyârın
Ayânını ehl-i rüzgârın (1711)

Gönderdi nikâh için besi mâl
Şart etdigün etdi cümle irsâl (1712)

e- Başlık Parası :

Kız çocuğunu, bir meta olarak gören ve “söz kesme” diye adlandırılan bu gelenekte, ileri gelenler, kızın evinde toplanır; erkek tarafı para, altın ve çeşitli değerli eşyaları kız tarafına vermeyi taahhüt eder. “Başlık parası” da denilen bu adet, bugün Anadolu’nun bazı bölgelerde -özellikle Doğu ve Güneydoğu’da- hala devam etmektedir. (bkz. 1711 ve 1712. beyitler)

f- Kızların Süslenmeleri ve Gelin Bezeme:

Leyla’nın arkadaşları, düğün dolayısıyla kaşlarına ve gözlerine sürmeler çeker, yüzlerine çivit otu ile ben yapar ve ipek elbiseler giyinirler;

Kızlar kaşa verse resmeden reng
Can gözgüsüne salurdu ol jeng (1235)

Kızlar yüze koysa nilden hal
Ol nile çekerdı raht filhal (1236)

Kızlarda hayal-i nakş-ı diba
Ol naleş-i hayal ile şikiba (1237)

Kızların eli hınada gül-gun
Anun eli eşki ile pür-hun (1238)

Leyla ise İbni Selam’la evlenmek istemediğinden, karalar giyinip ah u figan edip düğün evini metem yerine çevirir;

Efgân ile mâtem etdi süri
Mâtemkede mahfil-i surüri (1722)

Ancak adetler gereği, bir gelin gibi süslenmesi gerekmektedir; zülüfler taranır, rastık çekilir, inciler takılır, eline ve ayaklarına kınalar yakılıp, başına taç giydirilir. Süsleyici kadın, yüzünün güzelliğini süslerle artırmak için zülfünü tarayıp benlerini boyarken Leyla da sürekli ah çekerek ve göz yaşları dökerek benlerini bozar, zülfünü dağıtır;

Meşşâta silerdi zülf ü hâlin
Arturmağa zîb ile cemâlin (1723)

Ol âh u sirişk ile dem-â-dem
Hâli güm ederdı zülfi derhem (1724)

Hilal gibi kaşları rastığa baş eğmez, yaşları gözündeki sürmelerini alıp götürür;

Eğmezdi hilâli vesmeye baş
Gözden giderürdi sürmesin yaş (1725)

Saçları, adeta taraktan kaçır; boynundaki inci, ona yük gibi gelir;
Gîsüsü çekerdi şânedan ser
Bir bâr idi gerdeninde gevher (1726)

Çalgıları bile bastıran feryadı yüzünden ayağına, kına tutmaz;

Pâbūsına bulmayup hınâ dest
Kılmışdı nekâreni üni pest (1728)

Yüzündeki aşk ateşi, başındaki gelin tacını yakar; güzel kokular, ona çirkin gelir;

İklîle ruhı ururdu âteş
Buy-i hoş ana gelürdi nâhoş (1729)

Evlenme adetleri olarak incelediğimiz bu beyitlerden çıkarılacak başka bir gelenek de “görücü usulü” ile evlenme adetidir. Bu gelenek, günümüzde de(özellikle Anadolu'nun kırsal bölgelerinde) halen varlığını sürdürmektedir.

g- Düğün Hediyesi :

Leyla'nın düğün hazırlıkları, tüm hızıyla devam ederken diğer yanda da Mısır'dan, Irak'tan ve Hicaz'dan çeşitli hediyeler gelmeye başlar. Gelen hediyeler arasında cins atlar, cariyeler, develer, ipek kumaşlar, çeşitli mücevherler ve güzel kokular bulunur;

Mîn zerrin nal rahş-ı tazî
Mısırî vü Irakî vü Hicazî (1713)

Mîn câriye vü gulâm-ı zibâ
Pirâyeleri harîr ü dibâ (1714)

Mîn naka nebât-ı kand yüklü
Nesrin derilü Benefşe küblü (1715)

Mîn tabla abir ü anber ü müşg
Yüz yük güher-i ter ü zer-i hüşg (1716)

h- Gelinin Baba Evinden Ayrılması :

Yapılan gösterişli düğünün ardından artık Leyla'nın baba evinden ayrılma vakti gelip çatar. Leyla, hem baba ocağından hem de Mecnun'dan ayrılmanın üzüntüsünü içinde yaşamaktadır. Bu sebeple içten içe kan ağlamaktadır. Ancak içindeki bu yoğun duyguları kimseyle paylaşamaz. Çünkü böyle bir durumda

herkesçe ayıplanacağı kesindir. İşte Leyla, bu duygu ve elemelerle zamanı geldiğinde babasının evinden ayrılır;

Ol nev görenler ıstrâbın
Tezyîn ü âlâdan içtinâbın (1758)

Eylerler idi gümân ki ol zâr
Bir özge belâyadur giriftâr (1759)

Kılmıştı ol âftâbı muztâr
Hecr-i peder ü firâk-ı mâder (1760)

Efgânına hiç men yohdur
Sen kimi yanan firâka çohdur (1763)

Amma bu imiş çü halka âdet
Sen hem cezâ eyleme ziyâdet (1764)

Leyla'yı üzüntülü görenler, onun bu üzüntüsünün ilk defa evinden ve anasının dizinden ayrıldığını zannederek, onu teselli etmeye çalışıp üzülmemesi gerektiğini; çünkü adetlerin böyle olduğunu ve herkesin bu yollardan geçip muradına erdiğini söylerler. Doğal olarak da Leyla'nın devamlı baba evinde kalıp bütün sevgisini anasına ayıramayacağını ve zaten yakında "gaflet şarabı" içip ana ve babasını unutacağını belirtirler;

Kız daima ata evinde kalmaz
Peyveste anaya mihr salmaz (1765)

Lazım mey-i gaflet eyleyüp nüş
Eylersen atadan anadan feramüş (1766)

5- Nakış (Hatırlatmak İçin) :

İki seven insanın birbirlerinden ayrı kaldıkları zamanlarda, hatırlamaları için ufak ama anlamlı hediyeler vermeleri veya sürekli buluştukları yerlere birtakım şekiller kazıyarak sevdiğine verdiği önemi göstermeleri, günümüze kadar gelen bir adettir. Mesela kızların çeyizlerinde mendillerine, bohçalarına çeşitli motifler yapmaları; buluştukları ağaçlara şekiller kazımaları vs. birer anlaşma yöntemleridir. Mecnun da Leyla'ya aynı anlayıştan hareketle bir "murabba" sunarak, bunu çeyizine işleyip kendisini unutmamasını ister;

Nakş et bu murabbai harire
Gör anı getür bizi zamire (1921)

Bazen de, Leyla'da olduğu gibi, sevdiğinin aşk acısını unutmamak için bir uzvunu yaralamak suretiyle ağlayıp inler ve bu şekilde, herkesin daldığı tatlı hayallere dalmaz;

Ol terk kılup neşât ü râhat
Bir uzvını eyleyüp cerâhat (1233)

Eylerdi bahâne ile nâle
Düşmezdi olar düşen hayâle (1234)

6- Çok Evlilik :

Bugün de hala Doğu toplumlarında ve çoğunlukla Anadolu'nun belli bölgelerinde devam eden çok evlilik, ataerkil dönemlerden günümüze miras kalan sosyal bir problemdir. Eski zamanların kölelik anlayışı içerisinde, aslında bir erkeğe kaç kadının düştüğü veya bir erkeğin kaç kadınla evlenebileceğinin fazla da bir önemi olmasa gerekir. Çünkü kadın, köle pazarlarında at, kumaş, mücevher vs. metalara eşdeğerdedir ve zafer sonraları, elde edilen ganimetler içerisinde yerini alır.

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki “evlilik yada evlenme” kavramları, İslam öncesi dönemlerde de işlerliğini devam ettirmiştir. İslam'ın gelmesiyle birlikte, kadının toplumdaki yeri de kesin kurallara bağlandıktan sonra “evlilik” daha başka bir anlam kazanmıştır. Zaten eski Türk geleneklerinde kadının çok aktif bir konumu vardır(bkz. 7.s, Namus ve Aşk Anlayışı). Ancak hiçbir zaman da birden fazla eşlilik, tam olarak ortadan kaldırılamamıştır. Bunun sebeplerini de o dönemin şartlarında aramak gerekir. Bu şartlara baktığımızda öncelikle gücün, eli silah tutanla yani nüfusla doğru orantılı olduğunu görürüz. Güç, iktidar, ismin yaşatılması kişinin kendinden sonra gelecek nesille mümkündür. İnsanoğlunun var olduğu günden beri adının ölümsüzlüğü düşüncesi, adeta onun içine nakşedilmiştir. Belki de bilinçaltındaki ölümsüzlük sırrını, bu şekilde hayata geçirmiştir. Daha çok güç, daha çok iktidar; daha da önemlisi, neslinin devam edip adının yaşaması, insana birden fazla kadınla evlenme anlayışını doğurmuştur.

Çok evliliğe başka bir sebepse erkek evlat edinme çabasıdır. Erkek çocuğun öneminden daha önce bahsedilmişti(bkz. 4.s, Erkek Çocuğun Önemi). Kız evlat ne kadar sevilirse sevilsin veya ne kadar çalışkan, güçlü, cesur vs. olursa olsun sonunda, günü geldiğinde bir kuş gibi baba ocağından uçup gidecektir. Dolayısıyla da ebeveynin yanında kalacak olan erkek evlattır. Bu sebeple de erkek çocuk, ne kadar çok olursa geleceğe ait güvence de o kadar çok olur. Ayrıca erkek, baba için bir övünç kaynağıdır. Çocuğu olmayan; hele hele erkek çocuğu olmayan baba, kolay kolay toplum içine çıkamaz.

Evliliğin amaçlarından biri; belki de en önemli sebebi neslin devamıdır. Neslin devamı da kişi, ölüp gittikten sonra adını yaşatacak birilerinin olmasıyla mümkündür; aksi durumda erkek, ikinci; hatta daha fazla kadınla izdivacı söz konusu olur.

Mecnun'un babası, daha Mecnun olmadan önce, bir erkek evlat sahibi olmak için dualar eder, türbelere adaklar adar; neslinin bekasını temin etmek için bir çok “mahlika sanem”ler alıp onlarla izdivaç eder;

El kıssa ol aftal-ı kabâil
Ol pîr-i hamidetü'l-hasâil (495)

Ferzende olup hemîşe tâlib
Tahsîl-i bekâ-yı nesle râgıb (496)

Çok mâhlika sanem aldı
Çok turfe zemîne tohm saldı (497)

7- Zamandan Şikayet

Divan edebiyatının sosyal yönünü oluşturan zamaneden şikayette şairler, genellikle kendi devirlerinde yapılan zulümlerden, düzensizliklerden ve kötüye kullanmalardan şikayet ederler. Bu konuda, Fuzuli'nin *Şikayetname*'si ünlüdür.

Leyla, Mecnun'dan ayrılıp, zorla İbni Selam'la evlendirilmek istenince, bir gazelle feleğe, sitemlerde bulunur. Bu şiir, aynı zamanda, Fuzuli'nin dünya karşısındaki tavrını da anlatmaktadır;

Hilâf-ı re'yüm ile ey felek medâr etdün
Meni gül ister iken mübtelâ-yı hâr etdün (1750)

Mürûr-ı ömrde bir dönmedün murâdum ile
Döne döne mana zulm etmeği şîâr etdün (1751)

İhânetümde nedür bilmezem murâdun kim
Azîz-i âlem iken hâr u hâksâr etdün (1752)

İmîdvâr idüm evvel ki bir neşât görem
Binâ-yı mihnetümi şimdi üstüvâr etdün (1753)

Cefâ eliyle kılup çâk perde-yi sabrum
Nihân olan gamımı halka âşikâr etdün (1754)

Vefâda vermeye cân vermedün mana mühlet
Meni bu ahd vefâsında şermsâr etdün (1755)

Bir özgeni mana yâr eylemekdesen güyâ
Menümle yâr olanı özge ile yâr etdün (1756)

Meğer bilindi Fuzülî sana felek hâli
Ki varını bu cihânun yoh i'tibâr etdün (1757)⁹

⁹ Ey felek, hep arzumun hilafına devr ettin;
beni, gül ister iken dikenlere müptela ettin.

B- Toplumsal Faaliyetler

1- Savaşlar :

a- Savaş Hazırlıkları:

Mesnevilerde görülen savaş tasvirlerine bakıldığında, genellikle iki farklı savaş tasvirleri göze çarpar; bunlardan ilki *Şehname* tarzı savaş tasvirleri ki bu tarz, plan olarak hemen tamamıyla *Şehname*'de çizilen ordu tasvirlerinin adaptesinden ibarettir. Bu tasvirde önce bayrak açılarak ordu toplanır; toplanan askerlerin çokluğundan dağlarla ovalar deniz gibi kaynaşır, aydınlık gün, kalkan toz bulutundan kararır. Ardından ordudaki filler, askerlerin giyim kuşamları ve hazineler gibi diğer teferruata geçilir.¹⁰

Diğer bir tasvir de yerli tasvirlerdir. Bu tasvirde eser, destani bir üslupla kaleme alınmasına rağmen büyük ölçüde, tarihi gerçekleri yansıtan eserlerdir. Gazavatname türü bu eserler, dönemin sosyal ve siyasal izlerini taşıması bakımından ayrı bir yeri vardır.¹¹

Leyla ve Mecnun mesnevisi, hikaye olarak bir Arap çöl efsanesine dayanmakla birlikte Fuzuli, bu hikayeyi kendi anlayışına göre, tasavvufla platonizm ekseninde, oldukça realist bir eser meydana getirmiştir. Dolayısıyla tasvirler, bir vakanüvis edasıyla kaleme alınmış; şairin sanat gücü de eklenince ortaya bir şaheser çıkmıştır. Eserde Kumandan Nevfel, Mecnun'a yardım amacıyla iki taraf arasında ara bulucu olmak ister. Bu maksatla Leyla'nın babasına bir mektup göndererek Leyla'yı Mecnun'a vermesini ister. Ancak Leyla'nın babası, bu saatten sonra böyle

Ömrüm boyunca bir kere dönmedin muradımca;
Döne döne bana zulüm etmeyi mi şiar ettin?

Bana ihanetle ne istersin bilmem;
Alemin azizi iken, beni zelil ü perişân ettin.

Önceden bir sevinç yüzü görmekten ümitliydim;
Şimdi ise bela ve sıkıntımın binasını abad ettin.

Cefa eliyle yırtıp da sabrımın perdesini;
Gizli olan gamımı halka aşikar ettin.

Vefa için can vermeğe vermedin bana mühlet;
Beni bu sözünde durma pazarında mahcup ettin.

Bir yabancıyı bana dost eylemektesin güya;
Ama benimle yar olanı başkası ile yar ettin.

Ey Fuzuli! yoksa sana feleğin hali mi göründü ki,
bu cihanın canını yok gibi hesap ettin?

¹⁰ Ahmet Atilla Şentürk: XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler, Kitabevi, İstanbul, Ekim 2002, s. 504-505.

¹¹ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz, Ahmet Atilla Şentürk, age, s. 503-578.

bir şeyin mümkün olamayacağını bildirerek Nevfel'in mektubuna olumsuz cevap verir. Bu durum, Nevfel'i çileden çıkarır; çok sinirlenen Nevfel, savaşıma karar verir. Savaş haberi, karşı tarafa ulaştınca, onlar da savaş hazırlıklarına başlar. Artık ok yaydan çıkmıştır; eli silah tutan cengaverler toplanmaya başlanır. Her iki taraftan da şefkat ve merhamet duyguları kalkar ve savaş hengamesi başlar. İki ordu, tıpkı satranç tahtasındaki gibi birbiri karşısında, savaş düzeni alır;

Cem etdi sipâh-ı bî-nihâyet
Çaldurdu nefîr ü çekdi râyet (1512)

Ol kavm hem oldular haberdâr
Cem eylediler sipâh-ı hunhâr (1513)

Ref oldı ki taraftan azerm
Hengâme-i remzi etdiler germ (1514)

b- Savaş :

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra artık kan dökme vakti gelip çatar. Her iki ordu da bütün donanımı ve güçleriyle savaş meydanındaki yerlerini alırlar. Çok çetin bir savaş başlar; gah mızrak can alır gah ok kan dökmeye başlar;

Geh mize kılurdu cansitânlı
Geh nâvek ederdi hunfeşânlı (1519)

Öyle bir savaş cereyan etmektedir ki kılıcın keskin ve sivri diliyle ayrılan bedenler, zırhlarla saçılan kanlar, gürz ile kırılan kaburgalar havada uçmaktadır. Savaş, adeta tüfenk ile kılıcın, gök gürültüsü ve şimşeğe döndüğü, bela yağdıran bir bulut olmuştur. Bu şekliyle tam bir kıyamet gününü andırmaktadır;

Eylerdi zebân-ı ta'n-ı şemşîr
Ahvâl-i adem vücûda takrîr (1521)

Ahvâline halkun ağlayup zâr
Çeşm-i zırh olmuş idi hün-bâr (1522)

Gürz ile olurdu hurd her su
Cevşenlere üstü hân-ı pehlü (1523)

Rezm oldı belâ yağışlu bir mîğ
Rad u berk-i tûfeng ilme tîğ (1524)

c- Esaret :

Eserde esaret konusu, tahkiyede geçen savaşla bağlantılı olarak değil de Mecnun'la Leyla'nın arasındaki aşkın içinde; sembolik olarak geçmektedir. Hikayeye göre bir gün Mecnun, çaresiz bir şekilde dolaşırken tuzağa düşmüş bir

güvercin görür ve hemen onu kurtarmak ister. Fakat güvercini tuzağa düşüren avcı, kendisinin ve ailesinin geçimini bu şekilde sağladığını, eğer güvercini uçurursa sefalet tuzağında kalacağını söyler. Ancak bir şartla güvercinin uçup gitmesine izin vereceğini, Mecnun'a söyler. Bunun üzerine Mecnun da kolundaki inciyi, avcıya vererek o esir kuşu kurtarır;

Verdi anı aldı o esiri
Üftadenin oldu dest-giri (1196)

Savaşlarda, kazanan tarafın, mağlup tarafın her şeyini alma hakkı vardır. Bunların içinde her türden hayvanlar, mücevherler, kumaşlar, altınlar, paralar ve adına "cariye" denilen köle kadınlar vardır.

Eserde kölelik, Leyla'nın evine gönderilen hediyeler arasında bahsedilir; İbni Selam, düğünden önce Leyla'nın babasına verilmek üzere, söz verdiği eşyaları gönderir; bunların arasında bin cariye ve bin gulâm yani hizmetçi de vardır. Bilindiği üzere cariye kadın köle, gulam ise erkek köledir;

Min câriye vü gulâm-ı zibâ
Pirâyeleri harîr ü dibâ (1714)

2- Günlük İşler

a- Avcılık :

Avcılık, günümüz anlayışı içerisinde, geçimini yabani hayvanları avlayarak sağlayan insanların mesleği olarak bahsedilmektedir. Mecnun, bir gün kırlarda dolaşırken tuzağa düşmüş bir kuş görür. Kuşun bu haline acır ve onu tuzağa düşürenlere kızar. Kuşu kurtarmaya karar verdiği anda avcı ortaya çıkar ve asla salıvermemesini; çünkü geçimini bu şekilde sağladığını söyler;

Gördü ki bir avcı dam kurmuş
Damına gazeller yüz urmuş (1160)

Ol dama cefâ-yı çer-i gaddâr
Bir ahûnın eylemiş giriftâr (1161)

b- Ticaret :

Eser, sembolik olduğundan bir çok kavram da sembolik olarak geçer. Bu kavramlardan biri de ticarettir. Bir gün Mecnun, körlük bahanesiyle Leyla'nın kapısına gelir. Leyla'ya hitaben, onun gamı sayesinde ticareti öğrendiğini; Leyla'nın ayağının toprağına karşılık kendi göz nurunu verdiği, bu suretle çok karlı bir iş yaptığını söyler;

Dergâhuna geldüğümde ey hür
Sermâyem idi gözümdeki nür (1695)

Öğretti gamun mana ticâret
Yüz şükr ki kılmadum hasâret (1696)

Göz nûrunı hâk-i pâya verdüm
Az cinsümi çoh behâya verdüm (1697)

Aşk pazarında kızlar tüccar, erkekler ise müşteridir; kızlar, mest gözleriyle büyüler yaparak işve ve naz satarlar. Erkekler ise bu naz ve işveleri satın almakta aceleci davranan alıcılardır;

Oğlanlara kızlar olsalar yâr
Aşka ulunur revâc-ı bâzâr (561)

Kız nergis-i mest edüp fûsun-sâz
Oğlana satanda işve vü nâz (562)

Oğlan niçe sabr pîşe kılsun
Ver sabrı hem olsa niçe kılsun (563)

c- Mesire Yerleri ve Eğlence Meclisleri:

Klasik edebiyatta, bahar tasvirlerinde yeşil ve çimen olayın mekanını teşkil eder. Buralar, uzun ve sıkıcı kış gecelerinde, kapalı mekanlarda sıkılan insanların bir araya gelip gönüllerince eğlendikleri ve rahatladıkları alanlardır.

Leyla'nın annesi, kızını sıkıntılı ve içine kapanık görünce çok üzülür. Onun , biraz olsun açılıp kendine gelmesi için arkadaşlarını bir araya toplar ve durumu, Leyla'nın arkadaşlarına anlatır. Bunun üzerine Leyla'nın arkadaşları da onu alarak kırlara götürerek ilkbaharla tanışmasını sağlarlar; hep birlikte eğlenmeye başlarlar;

Sahraya çıhardı ol nigârı
Kıldı güller arz nevbahârı (1343)

Tâ gussâ vü gamdan ola âzâd
Bir dem güle oynaya ola şâd (1344)

Ola bir niçe bîkr-i pâk-dâmân
Hemrâh olup oldular hırâmân (1345)

İbni Selam, Leyla'nın babasından evlenme sözü alınca aşka gelerek sakiden, ruh dinçliği veren, cansızlara can bağışlayan, şenlendiren, ateş gibi kırmızı şarap ister;

Sâkî bize râhat-ı revân ver
Cansuzlara himmet eyle cân ver (1703)

Kıl mest bizi mey-i mugândan
Evvel hoş u hurrem eyle andan (1704)

Şarap, sohbet meclislerinde kuruyan dudakları ıslatır, dimağı tazeler, gam merhalesinde yapayalnız kalan insanın yarı ve arkadaşı olur;

Arâyiş-i sohbet eyle sâkî

Ver bâde mürüvvet eyle sâkî (278)

Bir câm ile kıl dimâğımı ter

Lutf eyle bir iltifât göster (279)

Gam merhalesinde kalmışam ferd

Ne yâr u ne hemnişin ne hemderd (280)

d- Kervan :

Leyla'nın İbni Selam'la düğününün ardından kervan alayları hazırlanır; göç çanları çalar, çadırlar açılır, ay yüzlü güzeller develerin üzerinde "mahmil" bağlar. Leyla da çaresiz ve üzgün bir şekilde, bir mahmile bindirilir. Kervan hareket etmeye başlayınca Leyla'nın feryat ve figanı, develerin çan sesini bastırır. Ancak yapılacak bir şey yoktur ve göç başlamıştır;

Acz ile dua kılurdu ol mâh

İzhâr-ı niyâz edüp ki nâgâh (2544)

Çekdi ceresü'r-râhil Avâz

Resm-i hüdi etdi sarbân sâz (2545)

Göç oldı açıldı bargehler

Buhtîlere mehd çekdi mehler (2546)

Bir mahmile bindi Leylî-yi zâr

Kûh-i gâmin etdi nakâya bâr (2547)

Efgânı edüp ceres ünün pest

Aşkî meyi etdi nâkânı mest (2548)

3- Haberleşme Araçları

a- Güvercin:

Karınca, güvercin gibi hayvanların, hikaye kahramanlarına yardım etmeleri ve yol göstermeleri, halk masallarının hemen hepsinde çok kullanılan motiflerden biridir. Bu hayvanlar, hiç olmadık yerde ortaya çıkar ve kahramanları düştüğü zor durumlardan kurtarırlar. Bir de bu eserde olduğu gibi sevenler arasında haberleşmeyi sağlarlar.

Leyla ile görüştürülmesi yasaklanan Mecnun, yaşadığı ıstırapı avcının elinden kurtardığı güvercine anlatarak onunla dertleşir ve Leyla'ya ulaştırması için, bir mektup verir;

Sen kasıd imişsen ey hammâme
Menden hem ilet nigâra nâme (1205)

Gör hecr-i rûhında ıztırâbum
Peykânüm ilet getir cevâbum (1206)

b- Mektup :

Yazıyla birlikte uzakları yakın eden haberleşme araçlarının en önemlisi mektuptur. Divan şiirinde aşk, bir nâme yani mektup olacağı gibi bazen de sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri de kağıt üzerinde bir mektup olur. Yine saç, yanak üzerindeki duruşuyla Çin şahından Rum ülkesine gönderilmiş bir mektubu andırır. Yazanın duygularını yansıtacak şekilde iple bağlanır, ucu kıvrılır veya ucu yakılır. Aşığa, sevgiliden gelen mektup, vuslat etkisi yaptığı gibi aşığın sevgiliye gönderdiği mektup da masallardaki dert küpüdür. Hele bu mektup, sevgili tarafından kabul edilip okunmaya değer bulunursa aşık, sevinçten havalara uçar.

Mektup bazen sıla, özlem; sevinç, tasa; ayrılık, vuslat; sevgi, nefret olur. Bazen de öfke olup Mecnun'un âhi gibi her yeri kavurur. Can dostu Zeyd, birgün gelip Leyla'nın İbni Selam ile evlendiğini söyler. Mecnun bu haber karşısında kahrolur; âhi, gökleri tutar ve bu âh ile sitem dolu bir mektup yazar;

Mecnun ki haberden oldı âgâh
Gerdüna yetürdi şule-i âh (1851)

Hâme kimi yaş döküp dem-â-dem
Nâme kimi kâmetin kılıp hem (1854)

Yazdı alıben eline hâme
Dildârına bir itâb nâme (1855)

c- Rüzgar:

Divan şiirinin klasik mazmunlarından olan "bâd-ı saba"nın haberci özelliğini bu eserde de görmemiz mümkündür. Sabanın kelime anlamı, gün ile gecenin beraber olduğu zaman yani şafak vakti gündoğusundan esen yele denir. Mecazi olarak, sevgilinin semtinden esen rüzgardır. Nesim de aynı anlamdadır. Bazılarına göre seher vakti kible tarafından esen rüzgardır ki Hz. Yusuf'un gömleğinin kokusunu, Hz. Yakub'a götürmüştür. Şairler de bu rüzgarı, aşıkla maşuk arasında tebliğ vasıtası saymışlardır.¹² Ayrıca saba yelinin, bütün bir gecenin mahmurluğunu, ağırlığını, uyusukluğunu alıp götürücü ve ferahlatıcı özelliği vardır.

Fuzuli, bâd-ı sabanın şiirsel veya mecazi yönünü kullanarak, tıpkı Yusuf la Yakub arasında kurulan bağa benzer bir tavsifle Leyla ile Mecnun arasındaki haberleşmeyi sağlar. Yalnız başına Mecnun'dan ayrı kalan Leyla, birileriyle konuşma ihtiyacı duyar ve içini "bâd-ı saba"ya açarak onunla dertleşir;

¹² Ahmet Talat Onay: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı(Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ, Ankara, Ankara 2000, s. 385.

Eylerdi sabaya derdini ishâr
Key bâd-ı sabâdır imdi zinhâr (1305)

El gâfil iken bu mâcerâdan
Sultâna senâ yetür gedâdan (1306)

Şair, klasik anlayışla aşık-maşuk tiplemesini, sultan-geda şeklinde adlandırmıştır. Burada sevgili veya Leyla, sultan; aşık yani Mecnun ise gedadır. Divan şiirinde sevgilinin “sultan”, aşığın ise “geda” vasfı bulunmaktadır.

Leyla'nın içinde bir merak vardır; bu merak da Mecnun'un Leyla'dan ayrı kaldığı zamanlar ne yaptığı, kimlerle konuştuğu veya eğer Leyla'yı seviyorsa, onsuz kaldığı zamanlar neyle teselli bulduğudur;

Gör münis ü gam-güsârı kimdür
Bizden ki usandı yâri kimdür (1307)

Gönli kimün iledür tesellî
Yâdına gelür mi hiç Leylî (1308)

Başka bir yerde Leyla'nın okula gitmesi ve kimselerle görüşmesi yasaklanınca o da çaresizlikten rüzgarla dertleşir ve o servi boyludan haber getirmesini ister;

Lutf edüpsen meger ey bâd bu günden böyle
Veresen bir haber ol serv-i hirâmânımdan (722)

d- Zeyd:

Şiirde Zeyd, Leyla ile Mecnun'un can dostu ve en güvenilir insandır. Birbirlerinden ayrı kaldıklarında, aradaki irtibatı sağlayan tek kişidir. Gözü açık, cesur bir kişidir. Leyla'nın etrafında bir kuş bile uçurulmadığı zamanlarda, mutlaka bir yolunu bulup Mecnun'un mesajını ulaştırır. Aynı şekilde Leyla'nın mesajını da Mecnun'a ulaştırır. Bir defasında Mecnun'dan aldığı mektubu Leyla'ya vermek için yola koyulur. Ancak değil Leyla'nın yanına varmak; bulunduğu binaya girmek bile imkansızdır. Bunun üzerine Zeyd, düşünüp taşınır ve büyücü kılığında içeri girmeye çalışır. Bu şekilde içeri girmeyi başarır. Bir zaman sonra İbni Selam'ın da güvenini de kazanır. Öyle ki İbni Selam, Zeyd'le dertleşir olmuştur. Yine bir gün ikisi dertleşirken İbni Selam, Leyla'nın sıkıntılı olduğundan bahseder ve Zeyd'den bir büyücü olarak, sıkıntılarının çözümüne yardımcı olmasını ister. Bu, Zeyd'in tam aradığı fırsattır. Hemen bir muska yazarak Leyla'nın yanına varır ve gizlice, muskayı verirken cebinde sakladığı Mecnun'un mektubunu da Leyla'ya verir;

Mektüb ile Zeyd olup sebk-per
Azmeyledi eyle kim kebüter (1937)

Çün yetdi nigâr olan diyâra
Mekr ile visâle kıldı çâre (1938)

Efsün ile urdı sihrden dem
Tâ İbni Selâma oldı hem dem (1939)

Leylînün eşitdi vâsf-ı hâlin
Keyfiyyet-i mihnet ü melâlin (1940)

Dedi bilürem nedür devâsı
Uş yazılı mendedür duâsı (1941)

Aslında Zeyd'in yazdığı muska, Mecnun'un mektubundan başkası değildir.
Bu mektubu, muska şeklinde Leyla'ya uzatır;

Bir dem oturup gelüp kıyâma
El urdı revân çıhardı nâme (1944)

Tâvîz dedi vü kıldı ta'zîm
Evvel öpüp andan etdi teslim (1945)

Burada(1945) dikkat çeken bir nokta da iki taraf arasında elçi konumundaki kişinin, getirdiği emaneti teslim ederken öpüp başına koyduktan sonra karşı tarafa vermesidir.

Zeyd, sadece mektubu ulaştırmakla kalmaz; aynı zamanda şifahi yani ağızdan da mesajlar iletir;

Zeyde dedi ey refîk-i sâdık
Men vahşîye hemdemi muvâfık (2388)

Çün müjde-i merhamet yetürdün
Yârun haberin mana getürdün (2389)

Menden hem ana yetür senâlar
Arz eyle sürüdlar duâlar (2390)

Yine başka bir zaman, Mecnun ile Zeyd dertleşirken yani Mecnun, gönlünün sırlarını Zeyd'e döker. Ardından Zeyd, pervânenin sözünü çerâğa, bülbülün haberini başa iletliği gib Mecnun'un sözlerini Leyla'ya ulaştırmak için Leyla'nın memleketine doğru yola koyulur;

Çün râz-ı dilin düketdi ol zâr
Zeyd eyledi azm-i küy-ı dildâr (2426)

Pervâne sözün deyüp çerâğa
Bülbül haberin yetürdi bâğa (2427)

Ancak Zeyd, her zaman böyle güzel haberler getirip götürmez. Bu haberler içinde biri vardır ki Zeyd'in Mecnun'a ulaştırdığı son haber olacaktır; Leyla'nın ölümü. Bu, Zeyd'in götürdüğü en acı ve en zor haberdur. Duyar duymaz yollara düşer ve Mecnun'a acı gerçeği duyurur;

Kim Zeyd-i sitem-resîde-i zâr
Ol vâkıadan olup haberdar (2927)

Fi'l-hâl kılup azîmet-i râh
Mecnûn-i hazîni etdi âgâh (2928)

Leyla ve Mecnun mesnevisi, temelde, bir arap çöl hikayesi olmasına karşın Fuzulî, bu basit hikayeyi, beşeriliğinden bir şey kaybettirmeden, tasavvuftaki vâdet-i vücud akidesiyle platonik aşk anlayışını birleştirerek bir şaheser meydana getirmiştir. Şüphesiz burada en önemli pay, şairin sahip olduğu sanat gücüne aittir. Eser, şairin söz ve anlam sanatlarını kullanmadaki mahareti, dini ve tasavvufî bilgileri ve halkın o dönemdeki sosyal hayatı ile asırlara dayanan kültürel öğelerini içinde barındırmasıyla benzerlerinden ayrılır. Ayrıca Fuzulî ile kahramanı Mecnun, içinde yaşadıkları dünyaya karşı isyan duygusunda birleşirler. Bundan dolayıdır ki değişik şairlerce otuza yakın Leyla ve Mecnun kaleme alınmış olmasına rağmen Fuzulî ile özdeşleşmiştir..

ABSTRACT

Although the Mesnevi of Leyla and Mecnun reflect the sophistic world view of Fuzulî by means of a platonic love story, infact it is possible to recognize the social relationships and social life in all their vitality in the work. The artistic talent of the poet transformed the simple, didactic doctrines of a love affair into an enthusiastic and divine love.